

Åse-Berit Strandskogen

HVORDAN SIER VI DET?

Vi som underviser norsk som fremmedspråk, opplever ofte at våre elever sier det er så lett å forstå norsk når vi snakker, men når de hører andre nordmenn snakke, forstår de nesten ingenting. Dette kan ha mange årsaker. Elevene er vant til å høre lærerens stemme og språkbruk. Læreren vet omtrent hvilket ordforråd elevene forstår og prøver i stor utstrekning å holde seg til det. Men en annen og vel så viktig grunn er at mange lærere har en tendens til å uttale ordene for tydelig og langsomt, noe som fører til at elevene har vanskelig for å forstå "normal tale". I naturlig og avspent tale opptrer ordene svært ofte i reduserte former. Som lærere for fremmedspråklige elever må vi ikke bruke en uttale som er tydeligere enn det normale i vanlig dagligtale. Ved det gjør vi dem en bjørnetjeneste istedenfor å hjelpe dem .

Hva er normal tale?

Normal tale betyr her mitt eget dagligspråk og det talespråket andre norske omkring meg bruker til daglig. Jeg har altså begrenset meg til å omtale talemålet slik det praktiseres av meg selv og av andre med tilnærmet samme østnorske dialektbakgrunn (Oslo-området).

En del av materialet er hentet fra spontane opptak av samtaler mellom ungdommer, annet stoff bygger på egne erfaringer og analyser.

Hvilke grafemer (bokstaver) uttaler vi ikke?

(Grafemene markeres med < >.)

For å beskrive talestrømmen må man operere på ulike plan. Jeg skal i denne artikkelen så langt det er mulig holde meg til fonemplanet. Av praktiske og pedagogiske grunner vil jeg gå ut fra måten ordene staves på og peke på forskjellige grafemer som vanligvis ikke realiseres i dagligtale, men som i skrift og ofte ved fonemisk transkripsjon av ordet (jf. uttaleordbøker) "er der". De reduserte formene kjennetegnes bl.a. ved at visse fonemer har falt bort, eller ved at noen fonemer realiseres på en annen måte enn i formell tale. Det gjelder først og fremst grafemer som opptrer ofte i språket, og som mange ikke har tenkt over at vi vanligvis ikke realiserer i dagligtalen, f.eks. <r> o.s.

oss er helt klar over at vi ikke uttaler som f. eks. <ð> i presens partisippendelsene (sovende, sittende), <g> i ord som ender på (l)ig (hyggelig, veldig) o.l., men jeg vil vise en del typiske eksempler på vanlig bortfall av fonemer. Dette er ikke noe forsøk på å beskrive systematisk alle typer av reduksjoner i norsk. Jeg vil bare ta for meg de formene som har vist seg å skape en del forståelsesproblemer for fremmedspråklige elever.

Eksempler på reduserte former:

Bortfall av /r/:

- 1 over veien /åvə'væiə'n/
- 2 har godt av /ha'gåta/

Bortfall av /l/:

- 3 du skal vel gå dit /du'skavə'gå:dit/
- 4 de vil bo her /divi'bo:hær/

Bortfall av /v/:

- 5 kurv med jordbær /'ku(r)me'jorbæ:r/
- 6 har lov til å /ha'lå:tilå/
- 7 lagd av gull /lagda'gul/

Bortfall av klusiler i konsonantsekvenser:

- 8 sint på /'sinpå/
- 9 bygd på /'bygpå/
- 10 først kan dere /'føʃkanderə/

Bortfall av ubetonte vokaler:

- 11 rimelig /'ri:mli/
- 12 begynte /b'jyntə/

Bortfall av <r>

Mange av våre elever har store problemer med å få til østnorsk tungespiss-r, og jeg har inntrykk av at mange lærere konsentrerer seg kun om "å få til" denne r-lyden (hvis de i det hele tatt arbeider spesielt med uttalen). Elevene er som regel selv klar over at de har problemer med uttalen av /r/, og hvis man fokuserer for sterkt på uttalen av tungespiss-r, uten kanskje først å fortelle elevene om alle de tilfeller der <r> smelter sammen med etterfølgende lyd, eller overhodet ikke blir uttalt, kan resultatet bli dårlig. Elevens uttale vil avvike sterkt fra vanlig "norsk" uttale.

Dette utnyttes bl.a. av norske sirkusdirektører som, når de skal ønske publikum velkommen eller annonsere et nytt nummer, ruller på r'ene og dermed får det til å virke eksotisk og fremmedartet i norske ører. De fleste norske lesere kan sikkert tenke seg følgende ytring med rullende tungespiss-r alle steder der <r> forekommer:

Mine damer og herrer, her kommer mitt hjertebarn,
klovnen Barbarella, som ser litt dårlig, fordi han er
så gammel, men som gjerne snakker norsk med dere hvis
dere ønsker det.

Nå kan vi tenke oss hvordan vi ville realisere <r> i følgende samtale. Vi kan prøve å transkribere setningene slik vi mener vi ville uttale dem i en "naturlig" samtale.

SAMTALE:

- 1 -Hvor er Barbarella?
- 2 -Hun kommer der borte.
- 3 -Hun ser litt dårlig ut.
- 4 -Ja, hun har hatt litt vondt i hjertet, og så er hun forkjølet.
- 5 -Hei, Barbarella, snakker du litt norsk?
- 6 -Ja, jeg snakker gjerne norsk med andre barn.

Slik ville jeg transkribere setningene:

1 /voræbarba'rela/

2 /hun'kãmð'dæ: botð/

3 /hun'se:lit`dã:liut/

4 /'ja: hunha'hatlit`vondti`jætåsåæ(h)unfå'çø:1(ð)t/

5 /'hæibarba'rela`snakð`dulit`nå{k/

6 /'ja: jæ(i)`snakð`jæ:nð`nå{kme`andrð`ba:n/

Disse setningene er delvis tilfeldig valgt, men jeg tror at de gir et riktig bilde av hvor frekvent <r> er, og hvordan <r> blir realisert i naturlig, avspent og uformell tale (jf. Hilde Andersen, s. 43).

Grafemet <r> opptrer 22 ganger i disse setningene, men i min transkripsjon opptrer /r/ (tungespiss-r) kun 6 ganger. I tillegg til disse har jeg 8 retroflekse fonemer (de kunne ha blitt redusert til 6 da man nesten kan se bort fra /l/ når man skal forklare og veilede ikkenorsktalende. Forskjellen mellom /l/ og /l̥/ er minimal i de fleste tilfeller. Det er bedre å utelate r foran l enn å uttale f.eks. <rl> som /rl/.)

Som det ellers kommer frem av transkripsjonen, har jeg valgt å se helt bort fra /r/ i fem tilfeller (i setning 1,4,6) noe som kanskje en del lesere vil stusse over og ikke være enig med meg i. Det er imidlertid klart at finalt -r svært sjelden uttales når det står foran ord som begynner med /g,k,m,b,f,j,p,v,ç,ʃ/ (jf. Å.B. Strandskogen 1979, s. 43-44).

Dette kan være noe av forklaringen på at de fremmedspråklige elevene har problemer med å holde infinitiv- og presensformene fra hverandre når de f.eks. skriver diktat. De hører simpelthen ikke presens -r i de fleste tilfeller. Dette fenomenet må lærerne være klar over og gjøre elevene oppmerksom på.

Bortfall av /l/ og /v/

Av ord som ender på -l og -v vil jeg først og fremst rette oppmerksomheten mot en del hjelpeverb og preposisjoner. Hjelpeverbene har høy frekvens i norsk. Det er derfor viktig at man kan uttale dem riktig. Hjelpeverbene får vanligvis ikke trykk i setningen, og ord som opptrer ofte og trykklett, vil lett bli utsatt for "slitasje", noe som her betyr "reduksjon". De vanligste reduksjonsformene er:

vil → /vi/
skal → /ska/
skulle → /sku/

- Eks.: 1 Jeg vil gå dit når jeg får fri.
2 Jeg skal ta den med til far.
3 Dere skulle ta av dere på bena.

Disse setningene ville jeg si på følgende måte:

- 1 /jævi'gå:ditnåjæfå'fri:/
2 /jæska'ta:nmeti'fa:r/
3 /der(ə)sku'ta:aderəpå'be:na/

Hvis elevene ikke blir gjort oppmerksom på disse reduserte formene, og ikke blir vant til å høre språket brukt på denne måten, er det lett å forstå at de kan få store problemer med å oppfatte det som blir sagt utenfor klasserommet.

Preposisjonene får vanligvis ikke trykk i vanlig tale. Bare ved emfase, f.eks. "Det var en bok av Ibsen, ikke til Ibsen", får preposisjonene trykk og vil da alltid få full form (med det mener jeg her først og fremst at endekonsonantene vil uttales helt tydelig).

Mange preposisjoner med final konsonant mister som oftest denne konsonanten.

- Eks.: Jeg har gitt det til Per.
Hva skal vi ha til middag?

Annerledes kan det bli når preposisjonen etterfølges av et ord som begynner med vokal, eller når det står i slutten av setningen.

Eks.: Jeg har gitt det til Else.

Hva skal vi ha til aftens?

Hva skal du bruke det til?

Her vil nok mange uttale til med /l/.

Av mister nesten alltid /v/.

Eks.: Jeg har fått det av Else.

Det har du godt av.

I disse setningene ville det være like naturlig, kanskje naturligere å si /a/ enn /av/.

Dette bør man gjøre elevene spesielt oppmerksom på da mange fremmedspråklige, spesielt de som har utlydsharding i sitt eget språk, har lett for å uttale av /af/.

Man må imidlertid merke seg at preposisjonene enten beholder sin fulle form når de opptrer som prefiks, eks.: avløse /^ha:vlø:sə/, tilstand /^htilstan/, eller smelter sammen med etterfølgende lyd etter samme regler som for r + s/t/d/l/n, eks.: undersøke /^hunəfø:kə/, overtak /^hå:vətə:k/.

Bortfall av klusiler i konsonantsekvenser

Når mange konsonanter opptrer rett etter hverandre, vil de påvirke hverandre på ulike måter. Enkelte konsonanter faller helt bort (eksempel 8-10), andre smelter sammen med tilstøtende konsonanter (eksempel: retroflekse lyder) eller blir forandret f.eks. ved at et ustemt fonem påvirker et stemt fonem slik at det stemte blir ustemt (eksempel: takgrind (/^hta:krin/, vet du /vetu/)). Alle disse forandringene som skjer med språket ved muntlig bruk, bør elevene bli fortrolige med da det vil øke deres forståelsesevne. I dette avsnittet vil jeg begrense meg til å peke på bortfall av klusiler i konsonantsekvenser.

Ved langsom tale vil selvfølgelig ikke disse klusilene reduseres slik eksemplene 8-10 viser. Men det skjer som regel ved vanlig tale.

Bortfall av klusiler i konsonantforbindelser synes ikke å følge noe fast mønster som kan uttrykkes i form av en regel. Når tre konsonanter følger etter hverandre, er det ofte slik at konsonanten i midten faller bort (eksempel 8-10). Reduksjonen er i mange tilfeller knyttet til enkeltord som opptrer hyppig i språket, ord som ikke kan brukes som eksempel på vanlig bortfall, eks.: eksempel → /esempl/. Mens ordet eksem ville bli ugjenkjennelig med uttalen /esəm/, kan /k/ bli sterkt redusert i ordet eksamen.

Konsonanter foran /s/ har lett for å falle bort. Det er ikke uvanlig å uttale følgende ord slik: plutselig /plusli/, altså /alså/ eller /aså/.

Bortfall av ubetonte vokaler

Ubetonte vokaler har lett for å falle bort, spesielt i flerstavellesord. Bøyningsendelser og trykklette forstavelser er sterkt utsatt for reduksjon, og setningene kan ofte reduseres til det halve, eksempel: det er ikke for sent i morgen → /'dækəf'e:nt(i) må:n/.

Med dette jeg her har vist, mener jeg ikke at de fremmedspråklige elevene nødvendigvis bør oppmuntres til selv å foreta de samme reduksjonene når de snakker norsk. Det krever i de fleste tilfeller at man kan snakke flytende norsk. Reduksjonen følger som en naturlig del etter hvert som språkferdigheten bedres. Hvis de fremmedspråklige elevene er på det stadiet da de uttaler hvert ord separat med trykk, vil det virke unaturlig og rart å redusere ordene slik jeg har vist i denne artikkelen. Men hvis elevene ønsker å snakke norsk som nordmenn, må de også etter hvert bli fortrolig med de reduserte formene og kunne bruke dem på de riktige stedene.

- Andersen H. 1985: Hovedoppgave i norsk: Thai-norsk. Kontrastiv fonologisk analyse med henblikk på undervisning i norsk som andrespråk.
- Bannert R 1979: Ordprosodi i invandrarundervisningen, i Praktisk lingvistik nr 3. Institutionen för lingvistik, Lunds universitet.
- Bannert R 1980: Svårigheter med svenskt uttal: Inventering och prioritering, i Praktisk lingvistik nr 5. Institutionen för lingvistik, Lunds universitet.
- Dahlstedt K-H 1971: Svårigheter i svenskans uttal. Skrifter utgitt av Svenskläraryöreningen. Nr 107.
- Garlén C 1983: Svenskans fonologi i kontrastiv och typologisk belysning. Stockholms universitet: Institutionen för nordiska språk.
- Gårding E og Bannert R 1979: Projektrapporter: Optimering av svensk uttal; i Praktisk Lingvistik nr 1. Institutionen för lingvistik, Lunds universitet.
- Johanson F-A 1973: Immigrant Swedish phonology, i Travaux de l'institut de linguistique de Lund, nr IX.
- Strandskogen Å-B 1979: Norsk fonetikk for utlendinger, Gyldendal, Oslo.

* * * * *

Åse-Berit Strandskogen er universitetslektor ved Institutt for norsk som fremmedspråk ved Universitetet i Oslo.